

JELENLÉT

A tanyák

BORDÁS MÓNIKA
JELENLÉT – A tanyák

EGYÉNI KUTATÁS
TÉMAVEZETŐ
KONZULENS

Disszertációs szövegkezdemény
Fejérdy Péter DLA
Balázs Mihály DLA

TARTALOM¹

ELŐSZÓ	/SZEMÉLYES SZEMELVÉNYEK/
ABSZTRAKT	
MOTIVÁCIÓ	
JELENTÉS	
VÁLTOZÁS	
ÖSSZEGZÉS	
IRODALOMJEGYZÉK	/ANNOTÁLT ELEMEL MEGJELÖLÉSÉVEL/

---

¹ megjegyzés: a vázlat az alábbiakban összefüggő szöveg kivonata, tehát tartalma részben megegyezik. Míg ez a szöveg a disszertáció kezdeménye (töredéke), annak első két, bevezető jellegű, szakirodalmi alapú fejezetének részbeni kidolgozása. A további négy fejezet kidolgozása, melyek az építészeti konkrétumokra térnek ki, a terepmunka elvégzésével párhuzamosan, illetve az után lehetséges.

ELŐSZÓ

... személyes szemelvények

Hazajöttem. Orgovány Tolvajos tanya 183/A, 2018. december 17.

Itthon vagyok, otthon (Budapest) hagytam a sok könyvet, amit a tanyákról összegyűjtöttem, nem olvasok. Inkább körbenézek, mit hagytam itt. Nincs jobb hely ennél most, hogy összerántsam ezt a szöveget.

...

Amikor azon gondolkodom a már meglévő tanyadefiníciókat újra meg újra rágva, hogy én mit is tudok újat és helyénvalót mondani róluk, akkor elgondolkodom. Tanya ez még? Mitől volt az és mitől nem lenne most az? Nincs tyúk (2 hete még volt), nincs disznó, sőt már disznóól sem, hátul a szőlő helyett akácok van. A sárfehéret is kiszedtük, már csak 12 sor korai, Pannónia, Zala és egy kevés Aletta van saját fogyasztásra. A tanya körül földterület mindig is ekkora volt, csak 2 km-rel lentebb volt még 1,5 hektár szőlő hozzá. Azt kiszedtük és a földet eladtuk több, mint tíz éve. Ezt is bőven elég Édesanyámnak egyedül rendbe tartani. Az állat, a termés, az ól teszi tanyává, vagy az a kéz, az az ember, aki itt a gazda? Akkor is gazda valaki, ha kis kertje és pár sor szőlője van, nem kell hozzá több hektár. Úgy érzem, óvatosan kell majd azt a definíciót megírni, mert mást mond a kiművelt agyam és mást az, aki most itthon van. A tanyán.

...

A tanya alszik télen, és vele a tanyaiak is. A szomszédokban laknak Édesanyám nagynénje és nagybátyja, 72 és 79 évesek. Ilyenkor jönnek a betegségek, mindketten rosszul vannak. Nem lehet kinn dolgozni... Tavasztól ősziig csak a környező földjeiken lehet látni őket, hajnaltól sötétedésig. Kis öregek, ketten. Ők legalább ketten osztoznak a munkán. 3 hektár szőlő, gépek nélkül. Édesanyám is „beszorul a tanyára”, nem lehet menni dolgozni a szőlőkbe, bodzásokba, ez borzasztó. A földes gazdák most csak elszámolni jönnek, mennyivel tartoznak még a munkáért. Tanakodnak, hogy mihez is lehetne még esetleg hozzáfogni. Á, leesett a hó... semmihez.

...

Sétáltam egyet a házak körül. Minden más képet mutat nyáron és télen, de a tanyán megrendítően erős a változás. Őt épület veszi körbe az udvart, udvaron és a tanya körül is sok fa. Szembe szőlő, hátul erdő, jobbra szőlő, balra szántó. Minden csupasz. Körbenézve a környéken, kis facsoportok jelzik a többi tanya helyét is. Falevelek híján kibukkannak a kopott falak, szétkorhadt fakerítések. A burjánzó növények milyen szépen burkolják és rejtik el nyáron mindezt. Most megint eszembe jutnak az olvasottak; a tanya a mezőgazdasági munkák idején, időszakos kinnlakásra szolgáló lakóhely és (elsősorban) munkahely. Vagyis télen funkciótlan. (?) Mi a tanya télen? Aki csak hobbinak vagy nyaralónak használja, annak ilyenkor a tanya nincs. Akinek a földjeihez kötődik, mezőgazdasági munkahely, annak is most csak egy tároló, egy üres ház. Aki viszont állandóan itt lakik, annak ugyanaz, csak sokkal nehezebben.

Ha kiállok az útra, nyolc tanyát látok. A mi sorunkon van öt. A dűlő útról befordulva az első kockaház, színes kőporos vakolattal, egy kis fehér melléképülettel, düledező ólakkal és góréval. Két idős ember laktak, meghaltak, a tanya üres több, mint négy éve. Csak az örökösök tartják rendbe a ház körüli szőlőt, és néha kiszaladnak a faluból szétnézni. A második egy picike, régi házikó, még víz sincs benne. Az is üres több éve. A melléképületek szintén lassan az enyészeté lesznek. Édesanyám nagybátyjáié laktak, ők is meghaltak. Bár jobb így üresen annál, mint ami 2 éve volt ott. Beköltözött egy 10-15 fős cigány család, akiktől félt az egész környék. Nagyon hangosak voltak, több autóval rótták a dűlőket és sorokat, több helyütt el-eltűntek állatok, miegymás. A sok idős ember retteget... A harmadik szintén egy kőporos, útra néző kétablakos „kádárkocka”, két épületnyi disznóóllal, tárolókkal, külön garázzsal, füstölővel, kamrával. Ott laknak a már említett nagybácsi és nagynéni. A negyedik hasonló kinézetű, csak kisebb méretű, mint az előző ház, kis kétosztatú konyhaépülettel, garázzsal, üresen ólakkal és tárolónak használt góréval. Itt lakik Édesanyám. Az ötödik tanya, ami a sor végén áll, egy kicsi fehér házikó, abban egy idős néni él egyedül, legalább 15 éve nem láttam. Édesanyám elmondása szerint, az utóbbi 10 évben még a házból sem mozdult ki, szinte senki nem látogatja, csak a tanyavédelem, és a mozgóbolt. Meg persze nagyritkán az orvos. A mi tanyánk mögött van egy 20 éve felújított tanya egy főépülettel és egy melléképülettel, de most is üres. Németek, vagy hollandok vették meg, de nem sokszor jártak ide nyaralni. Most nem is tudjuk, hogy kié vagy, hogy egyáltalán használják-e. A velünk párhuzamos hátsó soron idelátszik két tanya. Az egyik többször átalakított, fehérre meszelt, de már falusi jelleget mutató nagyobbacska ház, 2-3 melléképülettel. Egy fiatal, 2 gyerekes család lakja. Van autójuk, meg tudják oldani a faluba járást. Az utolsó tanya, amit látok Édesanyám másik nagybátyjáié, aki már a 85 felé lépdel, de még mindig kijár dolgozni. Bár a szőlőt kiszedte tavaly. Gyermekkoromban még csodaszépnek láttam ezt a tanyát, és az is volt. Nem laktak itt soha, a faluban a főutcán laknak a feleségével, de mindig katonás rendben állt minden a portán. És sok pénzt is költöttek rá a 90-es évek végén. Új ablakok, új tető, új kerítés. Hófehérre meszelt falak. Rég jártam ott, a melléképületekre nem is emlékszem, és innen csak a főépület teteje látszik.

...

Városból, a korszerű lakásból hazamenni a tanyára, főleg télen... sok mindennel szembesít, amit nyáron nem is lát az ember, és nem gondol bele, ha nem magán tapasztalja. A városi lakásban állandó a hőmérséklet, ha esetleg fázom, fentebb állítom a termosztátot. Itt, ha fázom, fel kell öltözni, ki kell menni a hóba, összevágni a fát, bele a talicskába, az ajtó elöl behordani, megrakni a tüzet. Ha nagyon megrakom, túl meleg lesz, ha nem rakok rá eleget, túl hideg van... Reggelre – 8 fokban az 50 cm vastag vályogfalak nagyon áthűlnek, ha éjszaka nem tüzelünk, hajnalban már csak 14-15 fok van benn. Nincs benn konyha, csak a nyári kinn. Vagyis hát ez így már nem is nyári (megint városi szóhasználat). Kinn a konyha, gépek nélkül, gázpalackkal, ha nagyon hideg van, vagy kevés benne már a gáz, melegvizes laborban áll. Az alapanyag hátul az udvar végében a pincében meg a kamrában, a hűtő nem nagyon kell. Mindennek meg van a helye, de mindenért menni kell, csizmában és kabátban. A hidrofornak pár napja valami baja van, vagy van víz, vagy nincs. Hol vannak a közművek? A faluban. És ami a legkilátástalanabb, hogy itt nem is

megoldható a kiépítés, vagyis csak hatalmas anyagi ráfordítással, és sok tanya összefogásával lehetséges, sok idő alatt. „Ebbe mi már nem fogunk bele.”

...

A dűlőúton, a sorunk után van a Petőfi major, az egykori Téesz. Húsz éve felújították, lebontották a romos épületeket, a használhatókat felújították és felhúztak pár új csarnoképületet. Minden fehér és világoskék fémlemez. Inkább nem minősítem a környezetbe való illeszkedését. Viszont rendben van a területe, sokszor, sokféle funkciónak adott helyett, de semmi sem maradt életképes. Az okokat nem tudom. Az elmúlt 5 évben is üres volt, csak tárolásra használja a tulajdonos. De most ismét élet költözik bele, a kecskeméti Petőfi nyomda kirendelt, csomagolás előkészítő (dobozok készítése) helye lesz, már meg is kezdték az előkészítő munkákat. Örül mindenki, 35 ember, helyi viszonylatban jó fizetéssel tud majd munkába állni. A környéken folyamatos mozgás lesz. És a hatalmas öröm: „Végre lesz kövesút.” Negyven éve várják, hogy megépül a kövesút a Téeszig, de sosem készült el. „Most biztos, hogy lesz, a teherautók, és az ide járó dolgozók nem fognak ilyen úton járni. Nyáron elsüllyedsz a homokba, ősztől meg a sárba.” Az önkormányzatnál jártam, rákérdeztem az útra. „Hát, semmit nem lehet készpénznek venni, csak ha már kész.” Egyenlőre nincs pénz az útra. Jön a nyomda, út nem lesz egy darabig.

...

Leesett majdnem 15 cm hó. „Hát nem tudom, ki fogunk-e tudni menni. Ha azt látom, szólok a Balázsnak (traktoros egy nem messzi tanyán), húzza el.” - mondja Édesanyám reggel. XXI. század, és ha magának vagy egymás között nem oldja meg a tanyai ember a „hóhelyzetet”, akkor más nem fogja.

...

„Be kéne költözni a faluba. De itt mindenem megvan, nem háborgat senki, elmotyogok magamba. Csak azt nem tudom, mi lesz, ha majd nem tudok vezetni.” Vissza-visszatérő mondatok Édesanyám szájából, jellemzően ilyenkor, télen hangzanak el. Nyáron vagy ősszel ha erre rákérdezek: „Dehogyan megyek én innen el, sehova.”

...

Visszaolvasva a csapongó gondolatokat az az érzésem támad, mintha egy 20-30 évvel ezelőtti helyzetképet mutattam volna be... Természetesen nem teljesen általános jellemzés ez, ma már teljesen korszerűsített, hátrányoktól mentes tanyák is vannak (ám ezeket keresni kell), de a lakott tanyák nagy részére még ma is ez igaz (sőt sokkal rosszabb életszínvonalbeli körülményekkel). Szomorú.

... nem írok.

ABSZTRAKT

Elszigetelődve vagy szabadon élni? Kényszerből, haszonból vagy vágyból? A magyar tanyákat érintő szélső értékek egyre inkább kiéleződnek, mely folyamatot sok kérdés és bizonytalanság övez. Életforma, települési- és gazdasági forma, sőt a táji-természeti struktúra része is egyben, túlmutatva egy egyszerű lakási típuson. Ez a fajta összetettség is megkérdőjeleződik az utóbbi évtizedek folyamatai során, a változás és annak kimenetele magába rejti a hajdan volt tanyarendszer teljes felszámolódását, de egyben újfajta lehetőségeket is nyújt. Ebben a kritikus időszakban a tanyákkal foglalkozó sok szakterület mellett az építészeti megközelítési is elengedhetetlen, hiszen egy sajátosan fejlődő és átalakuló épített örökségről is beszélünk. A globális és lokális változások, melyek a lakhatási és megélhetési formákat is módosítják, jó alkalmat adnak a tanyák újra felfedezésére, az egykor volt mezőgazdasági Magyarország egy jelentős területi és gazdasági hányadának volt életformájának átgondolására.

A magyar tanyák jelenléte állandó a 18. századtól kezdődően, de megjelenési formája, működési módja hatalmas változásokon ment keresztül azóta. Alkalmazkodási képessége az adott társadalmi-, gazdasági-történelmi-, politikai- és természeti változásokhoz igen eltérő volt, mely folyamat igen érdekes és értékes a jelen állapotát és jövőképét vizsgálva. Nemcsak fogalmi, hanem fizikai jelentése is módosult és módosul jelenleg is, melynek következtében nehézkes a pontos körülhatárolása és megfogalmazása is.

Építészetiileg igen bonyolult a megközelítése, hiszen sajátos természeti közegbe ágyazódásával, különleges autonóm vagy éppen izolált jellegével, a lakó- és mezőgazdasági funkció keveredésével egy igen összetett, átalakuló kategóriáról beszélünk. Egykoron a népi építészet egy kísérő típusaként jelenik meg, majd egyre inkább a spontán építés terepe, ahol a saját kezű építés, a funkcionális igények, és az anyagi lehetőségek és korlátok szabják meg megjelenési formáit. Önmagában is vizsgálendő kis egység, mely viszont csak kiterjedtebb struktúrában működőképes. Így a belső logikájának és rendszerének vizsgálatán túl, szélesebb rendszerhálózatban is szükséges róla gondolkodni.

Kutatásom a tanyák jellemző építészeti viselkedésre és annak változására irányul, melynek elengedhetetlen része a személyes ismeretségen túl a történeti vizsgálata, az ok-okozati összefüggések felfejtése és a változások mögött álló zajló folyamat megértése.

MOTIVÁCIÓ

A magyar tanya településszövetünk különleges eleme, mely fejlődéstörténete során nagy változásokon ment át, és ez a folyamat jelenleg is tart. Több tudományterületen folytak, folynak vizsgálatok, melyek borúlátóan „temetik” a tanyát, de én hiszem, hogy rejtett tartalékokban gazda ez a világ, a temérdek problémája ellenére is. A tanyarendszer kialakulása megkezdődött a 18. század közepén, fénykorát pedig a az ipari forradalom utáni időben, a 19. és 20. század fordulóján és az azt követő 1-2 évtizedben élte. Majd leépülési illetve leépítési folyamata megkezdődött az 1940-es évek végén, de még napjainkban is létező életforma, bár már nehezen megfogalmazható jellege és keretei. Ez a városokhoz mérten parányi egység tömöríteni képes magába természeti-, társadalmi-, gazdasági- és települési kérdéseket, mely rendszerhálózat összefüggésein keresztül szükséges vizsgálni múltját, jelenét és jövőjét. Míg a tanyákat és létüket érintő kérdések sorozatosan visszatérő elemei a szociológiának, agrártudománynak, néprajznak, településföldrajznak és a politikának is, aközben az építészeti megközelítése elmarad, vagy igen hiányos. Pedig az egyes tanyák és a teljes tanyaszövet építészeti értékes és különleges örökségünk (nem csak múltját, hanem aktuális arcát vizsgálva is), melynek fontos szerep juthat a napjainkban zajló egyre gyorsuló folyamatokban, hiszen újra felértékelődik a termőföld, az önellátás, a természetközelség, a fenntarthatóság, a függetlenség, átértelmeződik a lakás-, munkahely és pihenés helyének fogalma. Az építészeti vizsgálata és jellemzése összetett feladat, hiszen önálló tanyai építészetről nem, vagy csak pontos kitételek mentén beszélhetünk, hiszen a tanyarendszer kialakulásától kezdve szoros összefüggésben áll átalakulása a zárt településekre jellemző építészettel, annak vagy egyfajta lecsupaszított „változata” a mezőgazdasági funkcionalitás révén, vagy éppen annak teljesen kiköltöző párja. Ami jelentős különbséget ad, az a telepítési sűrűség, illetve ritkaság, a természeti közegbe ágyazottság, és a tanya egyes elemei közötti kapcsolatrendszer, mely a belterületi telepítésektől nagyban eltér. És mindez a karakter az elmúlt lassan háromszáz évben is jelentősen változott, mellyel párhuzamosan a tanya fogalma is átalakul, gyorsan változik. Jelenleg nincs közérvényű megfogalmazás, megegyezés jelentésében. Az egyértelmű, hogy egy különleges településforma, mely településhálózatunk legkritikábban lakott szövetét alkotja, természeti környezetbe ágyazottságával és funkcionális sokszínűségével pedig egyedi építészeti egységeket képez.

Ha csak pár szóval jellemezhetném a tanyát, akkor az az autonómia, magány, lehetőség és szegénység lenne. Csak ez a négy szó magába foglalja a szélsőségeket és ellentmondásokat, melyek egyértelműek a mai tanyavilágban. Itt is megfigyelhető a szegénység és a jómódúság közötti egyre „nyíló olló”, a tanyák nagyobbik része előregedő, vagy a perifériára szorult lakosság kényszer szülte lakhelye, miközben a jómódú városi vagy falusi népesség lakó- munkahelyi illetve pihenő célpontja is egyben. A közművesítés nélküli, 19. századi konzervált állapotú tanya mellett megtalálhatóak a korszerű technológiákkal felszerelt, mai lakóigényeknek teljes mértékben megfelelő gazdálkodások is, melyek a teljes vagy részbeni megélhetést szolgálják. Ez a fajta széles spektrum, sőt funkcióban is megjelenő sokszínűség egy sor építészeti következménnyel is jár, az egykor homogénnek tekinthető tanyaszövet átalakult és jelenleg is változik.

Sok a kérdés a tanyák körül, de egyet biztosan merek állítani: a tanya független. Jelentsen ez előnyös, vagy hátrányos megkülönböztetést. Erdei Ferenc megfogalmazását használva a tanya olyan, mint egy „jól osztott lakás”², melyben megvannak a közös helyek és megvan az elvonulás, a háborítatlan élet helye, természetesen a belterülettel szoros összefüggésben. De csak akkor, ha ez a függetlenség nem válik elzártággá, magányossággá, ez pedig a kapcsolatrendszereinek (természeti -, társadalmi-, gazdasági- és települési) függvénye. A mai problémák mögött az izoláltság áll elsősorban, ami pedig a technológia aktuális fejlettségi szintjén orvosolható lenne. Ha nem tud beépülni a meglévő rendszerekbe (legyen ennek oka anyagi, téri vagy egyéb), akkor életképtelenné válik.

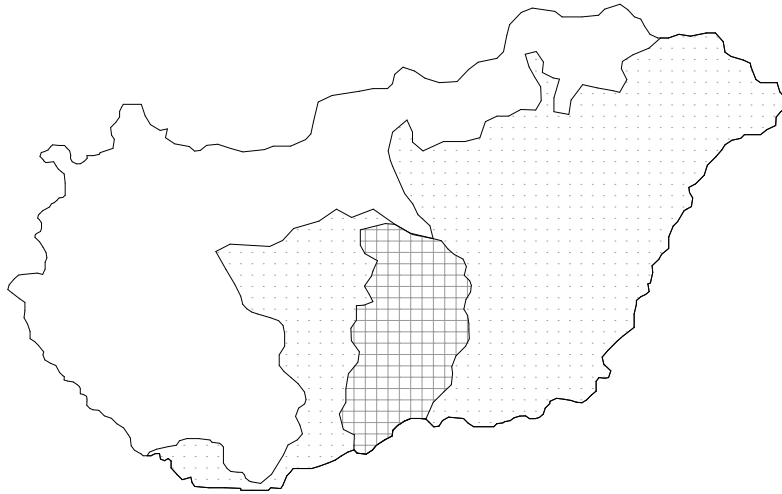
Bonyolult és mélyreható a tanyákat érintő kérdéskör, és ezért is fontos tisztáznom; nem célja a kutatásomnak a teljes magyar tanyavilág feltárása, osztályozása, tipizálása, és főleg nem célja a megoldhatatlan „tanyakérdésre” választ találni, vagy azt megoldani. Sokkal inkább célom olyan kérdéseket és összefüggéseket feltárni adott példákon keresztül, melyek a tanya életképességével foglalkoznak, célom felvillantani a jelenkor problémáit és lehetőségeit, és szándékom, hogy a fennmaradó építészeti értékek bemutatása mellett hangsúlyt kaphassanak a korszerű törekvések is.

Úgy vélem, nagy hibája a tanyákkal építészeti értelemben is foglalkozó kutatásoknak vagy fejtegetéseknek, hogy egyfajta romantizáló, visszavágyódó, természeti idillt festenek le, ahol a házak fehérre meszelve világítanak a pusztában, pulikutya rohangál a portán, lengedező búzatábla közül kiemelkedik a kis épületek együttese. Ez egy letűnt kor emléke, mely jó érzéssel tölthet el bennünket, de ma már nem reális. Éppen ezért is nagyon fontos, hogy pontosan megfogalmazásra kerüljön, hogy mi az, ami „egészségesen” megtartandó, leszűrhető az egykori tanyaképből, mi az, amit el kell engedni, és mi az, ami örökérvényű maradhat. A tanya legfontosabb ismérve, hogy él, jelen van az adott területen. Úgy tud élni, ha biztosítja a mai kor követelményeit, és az ott élőknek megfelelő élet-és munkakörülményeket tud nyújtani. Ha a régi idilli kép megőrzés, vagy újjáélesztése kerül előtérbe, nem élni fog, hanem mutatgatni való skanzenné válik.

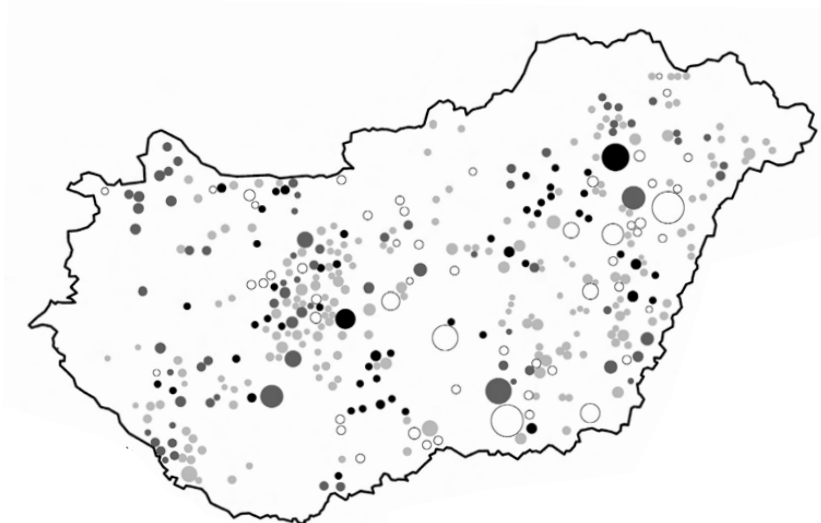
Gyermekkoromban meghatározó élményeket gyűjtöttem a tanyánkon, tapasztaltam minden negatív és pozitív hozományát, láttam és éreztem a kinn élés nehézségeit. Most ez a személyes átélés, a távolról való rátekintés lehetősége és az építész szakmai érdeklődésem hármasa vezérel a tanyákkal való foglalkozásomban, és az értekezésem előkészítésében.

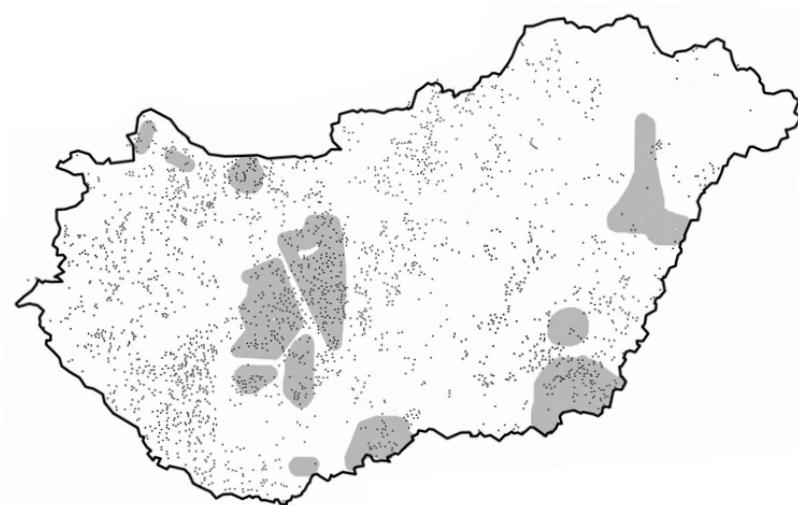
² Erdei Ferenc: Magyar tanyák. . Az Athenaeum Kiadása, 1942. 238.

a Nagyalföld, azon belül a jelenleg is leginkább tanyás Homokhátság

nagybirtok területi elhelyezkedése az 1920-as években_Tamáška Máté: Uradalmi falvak

az uradalmi falvak létrejöttének feltétele_jól termő fekete föld_Tamáška Máté: Uradalmi falvak

JELENTÉS

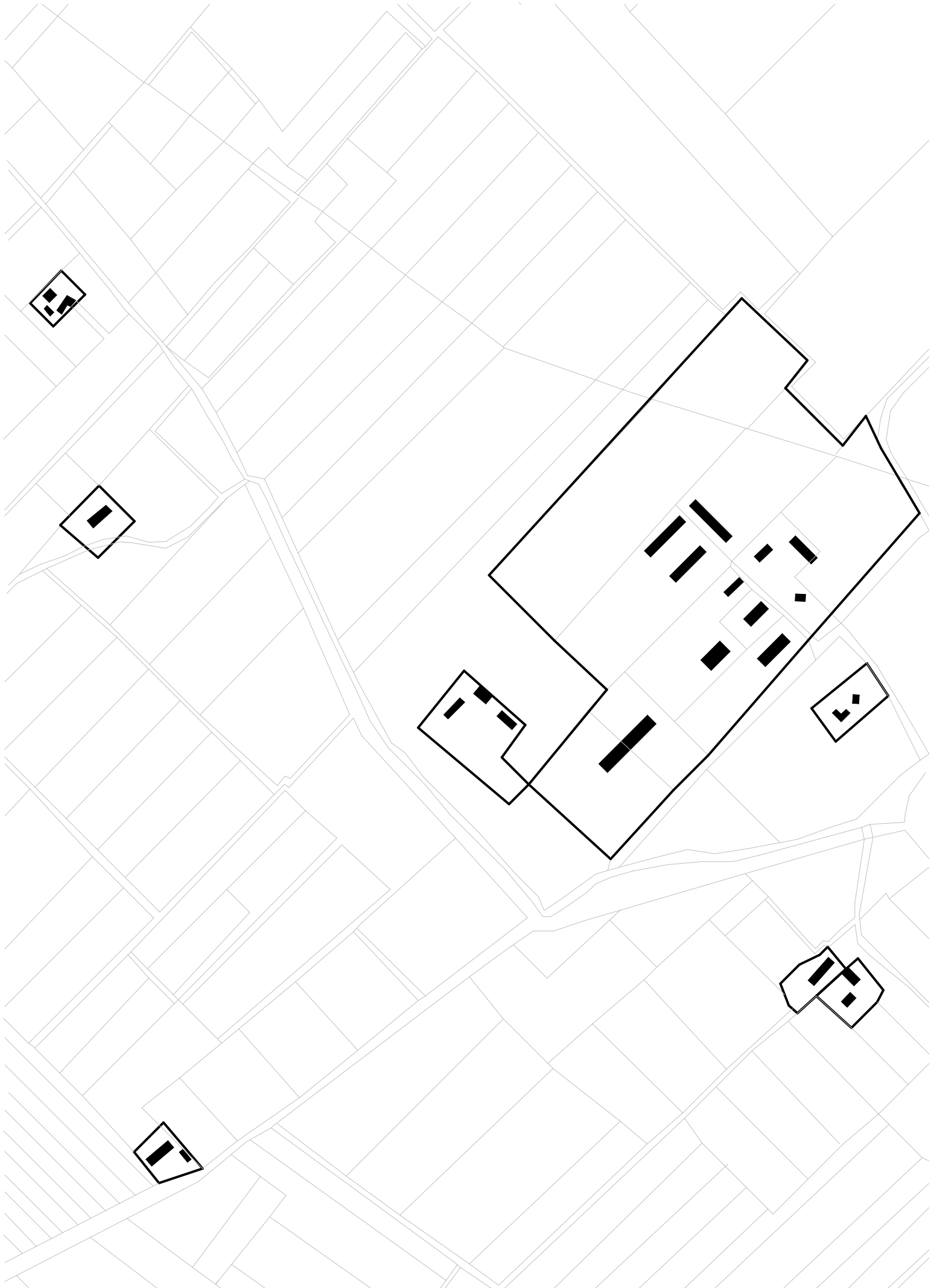
A tanya szó jelentése eredetét tekintve felfejthető, de a mögötte lévő fogalmi, tartalmi jelentés meghatározása ennél már jóval bonyolultabb, ha annak időbeli változását és külön tudományágak szerinti megfogalmazását vizsgáljuk, akkor pedig hatalmas feladat, ráadásul mások, terjedelmes és értékes kutatásokra alapozva erre irányuló próbálkozásokat már tettek. Mégis megpróbálom a jelen kutatás szempontjából fontosnak vélt meghatározásokat sorra venni és azokból a leglényegibb állításokat kiszűrni annak érdekében, hogy a mai, építészeti körülhatároláshoz eljuthassak. Bonyolítja a próbálkozást az is, hogy a történeti fejlődés során, de napjainkban még inkább látható, hogy a települések külterületén található - vagy mondhatnánk azt is, hogy a természetbe ágyazottan megjelenő - épületek, épületegyüttesek, lakó- és, vagy üzemformák körül a megnevezésükben keveredés, összerosódás és félreértelmezések történnek. Tehát nem csak azt szükséges tisztázni, hogy mit jelentett a tanya, és ez hogyan módosult napjainkig, hanem azt is egyértelműen körül kell határolni, hogy mi nem tanya, melyek azok a külterületi formák, amik a tanyák mellett jelen voltak és vannak, és melyik milyen sajátosságokkal rendelkezik a megkülönböztethetőség érdekében. Mielőtt a tanyafogalom változásába belevágnék, ezt a körülhatárolást teszem meg napjainkból visszafelé haladva.

A tanya minden esetben külterületi, de nem minden külterületen lévő lakóhely, vagy épületegyüttes tanya. A települések belterületén kívül számos olyan telep található, melyről egyértelműen ki tudjuk jelteni, hogy nem tanya, ilyenek többek között az ipari, mezőgazdasági telephelyek, raktárak, egyes üzemformák, idegenforgalmi és szolgáltató helyek, és ide sorolhatóak a majorok is. Mindezek méretük és az épületeik száma alapján jól elkülöníthetők a következő halmaztól, melyet külterületi lakóhely-típusoknak nevezünk³, amiket a lakóövezeti jelleg alapján lehet jellemezni. Lehetnek a külterületi lakóövezetek csoportosak illetve magányosak is, a belterületi távolságuktól függően a település szerves elemét képezhetik, vagy arról szinte teljesen leválva is működhetnek. Ilyen típusok a családi házas, külterületi falusias övezetek (csoportos) és a zártkertek (lehet csoportos és magányos is), nyaralóövezetek (lehet csoportos és magányos is), szuburbanizációs zónák, valamint a tanyák (jellemzően magányos). Az előzőekben felsorolt üzemformák és a lakóhely-típusok között – mint ahogy ezt a megnevezés is mutatja – a fő határvonal az ott lakás (vagyis a funkció) mentén húzódik. Ez a funkcionális lehatárolás megtehető szinte az összes esetben, kivéve a tanyákat. És meg is kezdődik a tanya pontos megfogalmazása körüli kilátástalan eligazodás...

De most ugorjunk vissza időben néhány száz évet, hogy lássuk, hogy nem csak ma találhatók meg a tanyák mellett más külterület formák. Bár ezek felvázolása és elkülönítése jóval könnyebb feladat, hiszen egyértelműen elválaszthatók tulajdonviszony, működés, funkció, méret, sőt építészeti karakter alapján egymástól. A városok határát az uradalmi területeken udvarházak, villák és kúriák tarkították már a tanyák megjelenése előtt is, és azok elterjedése után is, természetesen az ország határain belül differenciált sűrűséggel és jelentőséggel. Ezek jellemzően a nagybirtok igazgatási központjai voltak, a földbirtokos

---

³ Népszámlálás 2011-20. A külterületen élők társadalmi, gazdasági jellemzői alapján

ideiglenes vagy állandó lakhelyeül szolgáltak, illetve pihenő funkciót, igazgatást és mezőgazdasági üzemet foglaltak magukba, kiegészítve az ott dolgozók lakóhelyével. A nemesi udvarházaknak, a kúriáknak jellemzően gazdasági szerepük a túlsúlyos, sok gazdasági épülettel és cselédlakokkal kiegészítve a főépületet, kastélyt, míg történetüket tekintve a római korig visszanyúló villák egyre inkább lecsupaszítva, egyfajta városon kívüli szórakozó, kikapcsolódó pihenőhellyé váltak. A tanyarendszer kialakulásakor ahol ezek az uradalmi földbirtokok és központok voltak túlsúlyban, nem is tudták a tanyák megvetni lábukat, hiszen a földek nem tudtak magántulajdonba kerülni. És így el is jutunk a tanyák földrajzi lehatárolásához is. Magyarország területén elkülönül a tanyás terület az uradalmi birtoktól, míg a Dunántúlon jellemzően a nagybirtoktestek és azokra jellemző települési és építészeti karakterek megmaradnak, addig a 18. század második felétől az Alföld képe megváltozik, különböző sűrűségben tanyákkal települ be, mely szoros összefüggésben van a történelem során kialakult tulajdonviszonyokkal és nem utolsósorban a termőföldek minőségével és megművelhetőségével. Természetesen nem beszélhetünk egyes régiókban kizárólagosan csak egyik formáról, minimális keveredés látható, de a fő jelleg egyértelmű. ⁴

Vagyis fontos megkülönböztetnünk a tanyás területeket, mely jellemzően az Alföldre korlátozódik, mára pedig főként a Duna-Tisza közére, ezen belül is nagyszámban a Homokhátság területén képeznek összefüggő térséget. Fontos ettől elválasztanunk az uradalmi területek cselédtelepeit, azokból kialakult falvakat, az egykori uradalmi épületegyütteseket, azokba betelepült különböző funkciókat, melyet jellemzően földrajzi helyzetük mentén is könnyen megtehetünk. Ezenfelül egyértelműsíteni szükséges, hogy nem tanyák a majorok, zártkertek, külterületi családi házas zónák, szuburbanizációs részek, nyaralóövezetek. Ez már jóval nehezebb feladat, hiszen területileg nem különülnek el ezek a tanyás térségektől, azok mellett, azokba ágyazva, azokkal keveredve élnek.

A tanya fogalmát és annak változását vizsgálva Györffy István néprajzkutató elmélete alapján a tanya honfoglalás előtti időkre visszanyúló gyökerekből nőtt ki, elődjének a nomád állattartó szállás tekinthető. A szláv eredetű tanya szó először a 17. század elején jelent meg, a téli szállások lakóhelyének megjelöléséül, majd egyre inkább a szállás szinonimájaként kerül elő, míg az 1800-as évek elején már a szállás szót használják a tanya magyarzatára.⁵ De már Szent István alapítólevelében is találkozunk a tanya szóval, ami viszont azt jelenti, hogy a 11. században is volt tanya. Halászhely volt, a víznek az a része, ahol „a hálót halkifogásra kivetik”⁶. Majd aztán ehhez a helyhez legközelebb a parton kunyhót építettek, ott dolgozták fel a halat, esetleg tárolták is, és néha alvóhelyül is szolgált. Ez az ideiglenes „munkahely”

---

⁴ Az uradalmi birtokokról, majd azok területén kialakult falvakról Tamáska Máté *Uradalmi Falvak* című írása ad részletes bemutatást.

⁵ Erdei Ferenc: *Magyar tanyák*. . Az Athenaeum Kiadása, 1942.

⁶ Horváth Dezső: *A tizedik ember*. Budapest: Szépirodalmi könyvkiadó, 1985.

<http://mek.oszk.hu/06700/06788/06788.htm>

elnevezés aztán átkerült a legelőkre, szántóföldekre is, a földműves „hozzányúlt ahhoz, ami keze ügyébe (nyelve ügyébe?) esett”⁷ és szépen lassan felváltotta a szállás szót.

Majd a tanyarendszer első korszakában (kb. 1750-1850 között)⁸ a tanya egyértelműen megfogalmazható. Az állattartó szállásokból a gabonatermő szántóföld tanyája lett, mégpedig úgy, hogy a település megosztódott, az akolkertek kikerültek a határba, a lakó és a gazdasági üzem kettévált. Tehát a tanya ekkor olyan magános telep, mely mezőgazdasági, illetve őstermelői célt szolgál, és a termelésben foglalkozónak rövidebb-hosszabb ideig tartózkodási helye.⁹ A tanyarendszer második korszakában a belterjes mezőgazdaság elterjedésével egy újabb forma jelenik meg, amelyet Erdei szántóföldi tanyaformának nevez. Ez a fajta mezőgazdasági forma sokkal inkább megköveteli az állandó jelenlétet, így a tanya egyre inkább állandó lakhellyé alakul át. Kevert forma valósul meg, a kétlaki (falusi, városi és tanyai) életforma mellett megjelenik az önálló kinti lakó- és mezőgazdasági üzem is. Mindez egyértelmű építészeti következményekkel járt, hiszen eddig csak a mezőgazdasághoz kötődő funkciók ellátás volt az elsődleges, most pedig egyre inkább fontossá válik a lakhatás, a lakóház szerepe is. (részletesen a Jelenlét fejezetben) A harmadik korszakban a belterjesülés tovább folytatódik, a földbirtokok aprózódása megindul, az állandó kinn lakás, kitelepülés fokozódik. A lakóházak képe egyre inkább a falusiakéhoz hasonlatos, azok kitelepített másai. Ebben a korszakban elkezdődik a tanya fogalomi meghatározásának bonyolódása, mivel az állandó kinnlakás mentén és a mezőgazdasági üzemformák változatosságával egyre kevertebb formák jelennek meg, de ennek ellenére még mindig egyértelműen kijelenthető, hogy a tanya mezőgazdasági üzem és lakóforma egybe, melynek megosztási aránya változatos, és társadalmi berendezkedése és működése sokféle lehet.

A nagy változás a tanya-fogalmat illetően az államszocializmus idejében, már annak kezdetén, a mezőgazdasági területek kollektivizálásával, és a volt mezővárosokról való erőszakos leválasztással, tanyaközségesítéssel kapcsolatban elindult. A társadalmi változásokkal, a mezőgazdasági népesség iparba való átcsoportosításával, a földek kisajátításával, az egyéni őstermelői boldogulás ellehetetlenítésével a tanya „az átalakult, szocialista típusú mezőgazdasági termelési rendszer része”¹⁰ lett, a nagyüzemi mezőgazdasági vagy éppen ipari munkások lakóhelyévé degradálódott. Tehát sok helyütt a mezőgazdasági üzem kifejezés kikerült a fogalmi meghatározásból és maradt csak a külterületi lakófunkció (minimális önellátással). És emellett sok helyütt magára hagyott, települési rendszeréből kiszakított formává vált. Természetesen ez területeként eltérő mértékben mondható ki, vagyis néhol (főként a Homokhátság területén) megmaradtak az eredeti jelentésű, vagy azt minimálisan módosító tanyák, egyes részekben pedig teljesen átalakult, a keveredés és sokszínűség fokozódott.

---

⁷ Horváth Dezső: *A tizedik ember*. Budapest: Szépirodalmi könyvkiadó, 1985.

<http://mek.oszk.hu/06700/06788/06788.htm>

⁸ Erdei Ferenc: Magyar tanyák. című könyvében olvasható korszakolás alapján

⁹ Erdei Ferenc: Magyar tanyák. . Az Athenaeum Kiadása, 1942.

¹⁰ Romány Pál 1970.

sűrű tanyaszövet az egykori tanyai iskola környezetében_Orgovány Tolvajos tanyakörzet

Az 1986-os tanyai építési tilalom feloldásával, majd a rendszerváltást követő privatizálással, téeszek megszűnésével ismét fordulat következett be, mely a tanyák fogalmát ismét kezdte átrendezni, bár a várt felívelés nem következett be a mezőgazdaság hátrányos helyzet és pénzügyi támogatások híján. Egyre sokrétűbb lett a külterület használata, az építési és korszerűsítési tilalmak miatt kiüresedett, lepusztult vagy éppen konzervált, de már nem gazdasági szerepű tanyák periférikus helyzete nyilvánvalóvá vált, jellemzően csak lakófunkciót látnak el (hátrányos társadalmi helyzetűek megtelepedése). Mellettük megjelentek új építésű, kitelepedett lakóházak, de néhány helyütt újra lendületet kaptak a kisebb gazdaságok is (jellemzően gyümölcs- és kertgazdaságok). Sőt, elterjedőben van egy új forma, az idegenforgalom is (hobby tanyák, tanyás térségi nyaralók, lovas panziók stb.). Különböző szakterületek tanyakutatói típusokat és csoportokat kezdtek felállítani arra vonatkozólag, hogy mi tekinthető tanyának, és hogy milyen előtaggal érdemes ellátni a tanya szót, hogy ezt a fajta sokszínűséget értelmezni lehessen. A próbálkozás ma is tart. Attól függően, hogy a szakterület mire koncentrálnak, milyen irányból vizsgálja a kérdést (településföldrajz, agrártudomány, szociológia stb.) különböző meghatározások és csoportosítások születnek, melyek során az elmúlt korok jellemzői és maradványai is egymásra rakódnak. Egységes álláspont jelenleg nincs.

Az, hogy tanyák körének lehatárolása miért fontos, talán nem szorul magyarázatra, de hogy a jelen kutatás szempontjából miért ennyire fontos és részletezendő a tanya fogalom és időbeli változása, ez kérdéses lehet. Úgy vélem, hogy a tanyákkal kapcsolatosan ez a változás, és az arra adott alkalmazkodási válasz lehet az a kapaszkodó, mely segítségével értelmezhetővé válik a jelen állapot, és talán leszűrhető a jövőre nézve bármi tanulság. Másrészt a tanyák építészeti megfogalmazása is igen bonyolult, és csakis a történeti fejlődésében, az egymásra rakódott rétegek ismeretében lehetséges. Fontos az, hogy mi tekinthető „proto-tanyának” és az hogyan alakult és miért, hogy törlődött és hogyan keletkezett valami teljesen új építészeti értelemben. És ez mind alapvetően nem építészeti kérdés, de az eredmény mégis építészet!

A saját, aktuális megfogalmazásom kiindulásában két szerzőre, és az ő írásaikra egyes megfogalmazásaira támaszkodom. Az egyik Tímár Judit (társadalomföldrajzi szempontú) 1990-ben megjelent írása a tanyakutatásról és annak hibaforrásairól, melynek megfontolandó állítása számomra, hogy „A térhez és a társadalom igényeihez folyamatos alkalmazkodás eredményeként mindig jönnek létre újabb funkciókat hordozó, s maradnak fenn, vagy tűnnek fel újra, hajdan talán többségben lévő tanyatípusok. Úgy kell tehát leírni a tanya jelenét, hogy ne tagadjuk meg ezáltal a múltját.”¹¹ A pontos állítások megfogalmazása helyett, miszerint mi tanya és mi nem tanya, praktikusabb elemei felsorolásával megadni azok „halmazát”. Kutatásom szempontjából ez azért fontos, mert egyrészt a tanyai társadalom nagyon mobilis, ezen kívül borzasztóan összetett és sokszínű, és a tanyai ingatlanok viszonylag gyorsan váltanak gazdát, vagyis működési rendjük is gyorsan módosul. Tehát az őket érintő változások meglehetősen gyorsan zajlanak, és hiba lenne kizárni a tanya fogalomból éppen aktuális funkció mentén egyes elemeket. (ma lehet, hogy

---

¹¹ Tímár Judit: Kérdőjelek és hiányjelek a tanyakutatásban. *Tér és társadalom*, 4. évf. 1990/2. 49-62.

külföldi tulajdonú hobbitanya, holnap lehet, hogy működő gazdaság, vagy éppen üres épület). Vagyis nem a hirtelen változó paramétereket kell kiinduló alapnak tekintenem.

A másik kutató Csatári Bálint geográfus, aki a tanyákat egy nagyobb rendszerként kezeli, melyben ökológiai,- gazdálkodási,- települési,- és társadalmi rendszerelemek egyensúlya, illetve ezek arányainak változása határozza meg a tanyák jellegét és annak változását. Legfontosabb állítása, hogy a tanyákat az alapján szükséges vizsgálni, hogy a különböző nagyobb léptékű struktúráknak mennyire, és hogyan tudnak részévé válni.¹² Egyetértve ezzel a kijelentéssel, a tanyákat nem önmagukban vizsgálom, hanem térbeli-, időbeli-, társadalmi-, települési-, táji-, és egymás közötti kapcsolatrendszerében.

Mindezek alapján, a kutatásom jelen állása szerint, amit ki merek jelenteni; a tanya olyan település- és életforma, mely tudatos jelenléttel szervezi környezetét, fizikai megjelenési formájában alacsonyfokú beépítettséggel, kis népsűrűséggel jellemezhető természeti környezetbe ágyazott épületegyüttest takar, mely önmagában nem értelmezhető. Amellett, hogy életképessége érdekében szervesen része kell, hogy legyen az őt körülvevő természeti-, társadalmi-, települési- és gazdasági- struktúráknak, sajátos autonómia jellemzi, mely kettősség megnyilvánul építészeti megjelenési formáiban is.

Tanyának tekintem azokat az egykori vagy új, tanyás térségekben álló egységeket, melyek a lakó funkció mellett többlet, termelői funkcióval is rendelkeznek (mezőgazdasági – önellátás vagy piaci, idegenforgalom), és azokat az együtteseket, melyek állandóan nem lakottak, de megvalósítják az eredeti tanya fogalom ismérveit, vagyis a mezőgazdasági üzemi formát. Lehatárolást teszek térileg, mely az egykori tanyás térségeket, az Alföld területét jelöli. Másrészt funkciójában is teszek korlátozásokat, miszerint ahol semmilyen nemű mezőgazdasági, vagy a táji környezethez kapcsolódó tevékenység, termelés nem folyik, azt kizárom a tanyák halmazából (külterületi lakóházak halmaza).

megjegyzés: a saját, építészeti szempontú megfogalmazás folyamatban, végeleges és pontos körülhatárolása a kutatás egyik várható eredménye lesz

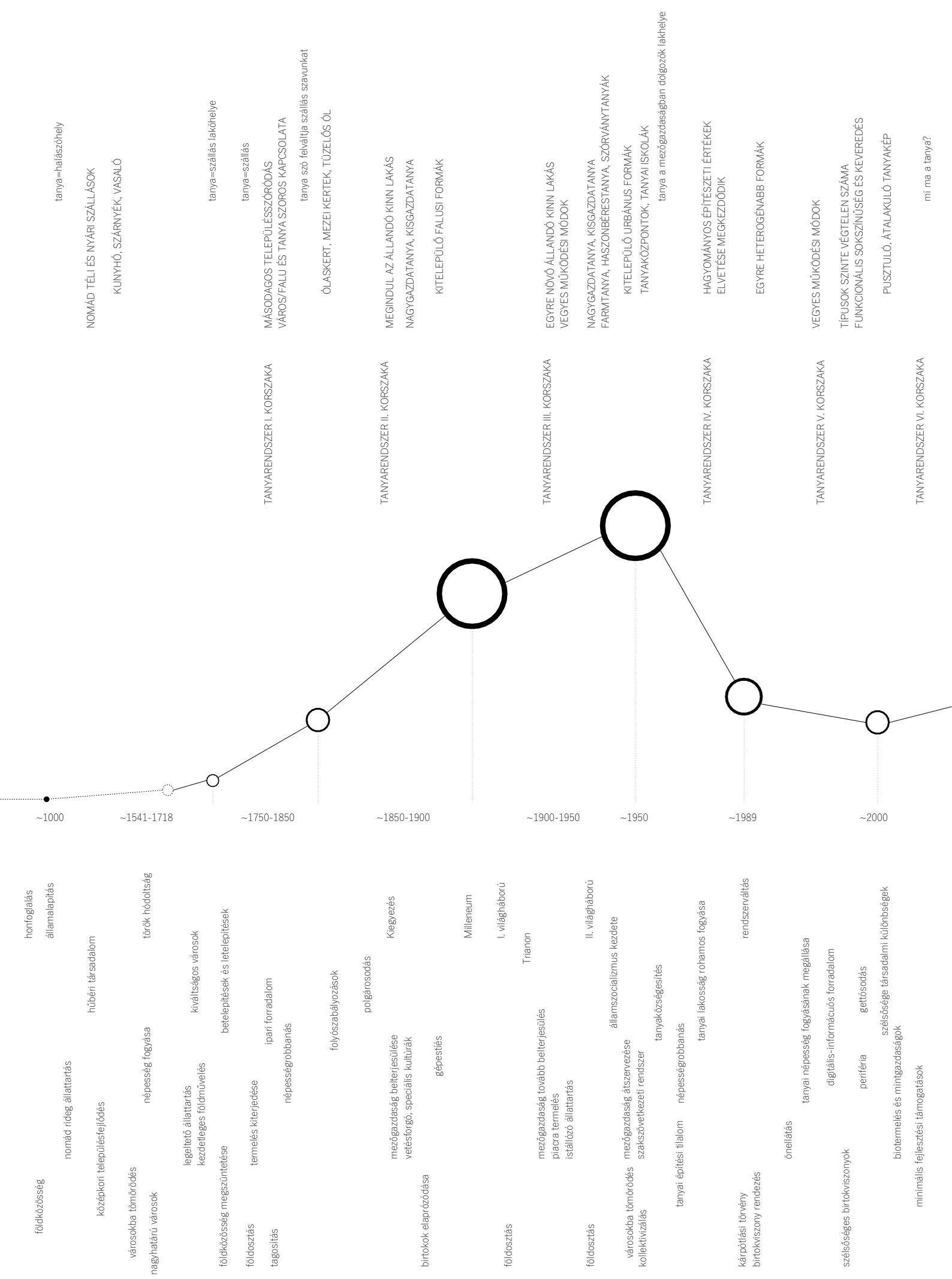
VÁLTOZÁS

A napjainkban zajló éghajlatváltozás, a népesség gyorsütemű növekedése és az információs technológia fejlődése az emberiség történetében még ilyen mértékű együttállást nem mutatott, melynek hosszú távú következményei kérdésesek, de rövidtávú eredményei már érezhetőek.

A tanyák kialakulása és változása is ezeknek, de még inkább a Magyarországot érintő társadalmi és gazdasági változásoknak következményeként szépen lekövethető, melyet nagyvonalakban felvázolok, természetesen téri és időbeli lehatárolással. Véletlenül sem kívánok kor és hely fölötti elmélkedésbe bocsátkozni. Sőt, történeti mélységekbe se szeretnék süllyedni, hiszen ezt a fajta feldolgozását a tanyarendszernek részletesen és kimerítően már sokan megtették. De az áttekintést fontosnak tartom.

---

¹² Csatári Bálint – Kiss Attila (szerk.): Tanyai kaleidoszkóp. Kecskemét: MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete, 2004

Helyzetábra: Tanyákat érintő változások és annak következményei

Teszem ezt azért, hogy az összefüggések láthatóvá váljanak, és legfőképp azért, hogy a mai és esetlegesen a jövő történései is kissé kivilágosodhassanak a tanyák tekintetében. Fontos ez azért is, mert a tanya a mai kor technológiai fejlettségének szintjén egy élhető és szerethető életforma lehet(ne). A városok túlnépesednek, a levegő egyre egészségtelenebb, természettől elszakadva élünk, az egyre fokozódó nyári hőség klimatizálás nélkül szinte elviselhetetlen, a mesterséges rendszerek nélkül a városi lakások nagy része időszakosan majdnem hogy élhetetlen. Kérdéses eredetű táplálékokat fogyasztunk, ki vagyunk szolgáltatva az ellátórendszereknek, az önállóság szinte teljes hiányában, mindezt úgy, hogy elmagányosodunk és rohanunk, összetömörödvé élünk egyedül. Napjainkban szerencsés tendencia figyelhető meg, a külterületi, természeti környezetben való élés ismét egyre vonzóbb. Sajnos nem a tanyai, hanem a külterületi. Pedig a tanya jóval több lehetőséget rejt, mint csupán a táji környezet, vagy az olcsóbb ingatlanok. Tudatos jelenlétet jelent, párbeszédet a környezettel, együttélést, akár önellátást, szabadságot és autonómiát. Természetesen abban az esetben, ha a feltételek adottak és biztosítottak. De ma ez elérhető, illetve elérhetőnek kellene lennie. És ez nem csak a mi szempontunkból, hanem a táj szempontjából is fontos lenne.

A tanyák tekintetében sokszor beszélünk sajátos magyar települési formáról, pedig nem csak hazánkban találhatóak ilyen külterületi lakó- és mezőgazdasági egységek, sőt, van ahol még inkább jellemző ez a forma. A sajátos kifejezés a fejlődés és változás mentén nyer értelmet, hiszen a magyar Alföldre jellemző természeti és éghajlati viszonyok csak itt jellemzőek, a magyarságot érintő történelmi körülmények és azok következtében lezajló társadalmi és gazdasági változások is jellegzetesen egyediek ezen a területen, így az itt végbemenő tanyásodás is sajátos folyamatként írható le. Vagyis az adott helytől és kortól válik egyediként értelmezhetővé, és kissé mással összehasonlíthatatlanná.

A tanyák kialakulását, illetve a nomád szállásból való átalakulását négy fő változás generálta. Az egyik jogi-gazdasági eredetű, miszerint a kiváltságokkal rendelkező városok (Alföldi mezővárosok, hajdúvárosok, jászkun területek, katonai határőrvidékek) határaik rendezését megkezdték, a földközösséget megszüntették, így lehetővé vált az egyéni birtoklás, így az egyéni földművelés és állattenyésztés, majd a tanyák építése is. De mindez kevés lett volna önmagában a termőterület méreténél fogva. A folyók szabályozásával tudtak mind nagyobb területet bevonni a mezőgazdaságba, melyre a népesség gyors növekedése, így az élelmiszerigény növekedése miatt is szükség volt. Tehát a második nagy lépés az ember által alakított természeti változás volt. A harmadik a társadalmi átalakulás, illetve adottság, mely ezekre a kiváltságos városok népességére volt jellemző. Nevezetesen a szabad jogállás, földesúri fennhatóság nélkül, és a vállalkozó szellem, mely az egyedüli önálló boldogulásra ösztönözte őket. (Erdei megfogalmazásában ez a civistársadalom, amely paraszt-polgári, sőt inkább nomádpolgári társadalom volt). A negyedik, technológiai eredetű változás az ipari forradalom termékeként megjelenő vasút, az infrastruktúra fejlődése és vele együtt a mobilitás, termények szállíthatósága volt. Ez a négyes együttállás eredményezte a tanyák pár évtized alatti elterjedését és sajátos egyedi életútjának indulását.

Ezeknek a változásoknak a közvetlen előzménye a török hódoltság, mely az Duna-Tisza közén szinte letörölte az addigi településhálózatot, megindította a városokba tömörödést (mezővárosok), így „elősegítve”

az elnéptelenedett hatalmas határu városok kialakulását, és egyfajta egyedi társadalmi rend kiépülését. Ezek a nagy kiterjedésű határok váltak később a tanyák befogadóivá.

A fokozatosan fejlődő tanyarendszer alakulásában új helyzet állt be a Trianoni békeszerződés következtében, hiszen az országhatáron belül megmaradt területek kétharmadát az Alföld tette ki, mely akkora már fejlett tanyarendszerrel rendelkezett, amely a hazai mezőgazdaság kisüzemi formáját adta, és az élelmezés és az export egy jelentős részét is képezte. Tehát a tanyák gazdasági szerepe még inkább felértékelődött.

Egészen a második világháború végéig a társadalmi és gazdasági változások a tanyarendszer minél inkább való kiépülését és fejlődését segítették elő, bár a 20. század már nem a tanyai népesség számszerű fejlődéséjé, hanem sokkal inkább a gazdálkodási formák megszilárdulásáé volt. A már említett kollektivizálás és tanyaközségesítési próbálkozások, a mezőgazdaság teljes átszervezése az addig szépen felépülő rendszert derékba törte, melyen a rendszerváltozás sem tudott merőben javítani. A szocialista átszervezéssel, az erőszakos nagyüzemi gazdálkodásba sorolással nem csak a földterületek veszttek el, hanem teljesen átalakult a társadalom, a boldogulni vágyás képe is. Az építési tilalom és kisajátítások miatt vagy kényszerből, vagy önszántukból rengetegen hagyták el tanyáikat, és költöztek városban, az egyéni gazdálkodásból váltottak üzemi munkára. Úgy tűnt, a tanyák sorsa egyértelműen megpecsételődött, a tanyarendszernek meg kell szűnni. Mégsem szűnt meg. Megtört, átalakult, de még ma is van. Ez annak is köszönhető, hogy területileg nem egyformán sikerült a nagyüzemi forma kiépítése, így például a homokhátság területén, ahol a futóhomok miatt nehezen és állandó munkával megművelhető területeken nem volt járható út a nagyüzem, így itt megmaradtak a kisgazdaságok. Mára a tanyák ezen a területen maradtak fenn legnagyobb számban, és itt élnek még napjainkban is legtöbben tanyán.

A 90-es évek ismét változásokat hoztak, de nem olyan horderejűeket, mit az előzőekben felsoroltak. Hiányzott, és azóta is hiányzik egy nagyobb együttállás. A rendszerváltozás kárpótlási törvénye segítségével újra földhöz juthattak a gazdák a felbomló termelőszövetkezetek területeiből, amik viszonylag kisméretű parcellákat jelentettek, és a megfelelő anyagi támogatás is elmaradt, önerőből sokan képtelenek voltak korszerű és működő gazdálkodás felépítésére. Viszont aki saját erőből képes volt erre, és akár a földjeinek gyarapítására is, az mára sok esetben nagygazdává vált. Bár ez a kérdéskör is elég bonyolult a mai hazai mezőgazdasági földviszonyok között, mert a földosztások és támogatások jellemzően politikai célúak. A birtokrendszer koncentrációja megindult, és sajnálatosan a mai kép azt mutatja, hogy a „gazdálkodók két százaléka használja a magyar termőföldek kétharmadát”.¹³ Ez viszont cseppet sem kedvez a tanyarendszer jövőjének. Ezen a helyzeten az elmúlt évek Tanyafejlesztési és Vidékfejlesztési Programjai sem segítenek, a támogatási összegek jellemzően csak jelzésértékűek.

Mint ahogyan a 18-19. század fordulóján az első ipari forradalom hatalmas változásokat hozott a tanyák életébe is a termények szállíthatóságával és a gépesítés megindulásával, úgy a ma zajló digitális és információs technológiai változások is jelentős fordulatot hozhatnak. Az internet segítségével átértékelődik

---

¹³ <https://g7.hu/allam/20181116/a-gazdalkodok-ket-szazaleka-hasznalja-a-magyar-termofoldek-ketharmadat/>

a helyhez kötöttség, a közösségi és társadalmi hovatartozás, és így az is, hogy a tanya mennyiben jelent ezután elszigetelődést. Másrészt az újhullámú gépesítés átforgalmazza a mezőgazdasági munkákról kialakult képet is. Azt természetesen hozzátenném, hogy az ez irányú rohamos változások mellett még mindig az utak minősége és hiánya jelenti a legnagyobb problémát a tanyák élhetőségében, és sok helyütt az alapvető létfeltételek (nemhogy az internet) is alig elérhetőek. Kérdéses, hogy ez a fajta szélsőséges meddig maradhat fenn.

A változások sorában a következő kardinális tényező, az éghajlat és vele együtt a természeti környezet átalakulása. Az Alföld és főként annak Duna-Tisza közti területének nagy részén a futóhomok miatt a talaj megkötése feltétele a földek művelhetőségének, és nagyban meghatározza a mezőgazdaság jellegét, a szőlő- és kertkultúra kialakulásának kedvez. A homok megkötésében szükséges az emberi jelenlét, és a beavatkozásra való készség, mesterséges tájalakítás. A beavatkozás mellett az építés tekintetében a természethez való alkalmazkodás a tanyarendszer kezdetén és pár évtizeden keresztül magától értetődő volt, a helyfoglalás, a tájolás, a kert és földek rendje mind ennek az alkalmazkodásnak rendelt alá. Nem csak alázatból, hanem egyedüli lehetőségként. Sőt, az épületek anyagai is a földből kerültek ki, szintén a kizárólagosság, a szegénység miatt és más lehetőségek híján. A tanyák szaporodásával, a földek minél inkább belakásával és aprózódásával kezdett változni a kép, a meglévő dűlőutak, más tanyák helyzete, a földek és a tanyaudvarok kapcsolata is módosította az addigi alapállításokat, az újfajta növények termesztése, azok feldolgozása és tárolása másfajta építményeket követeltek meg. De a főbb alapállítások megmaradtak. A széltől az épületek óvták az udvart, északnak nyílás nélkül hátat fordítanak, a tornácok jellemzően keleti, vagy délnyugati tájolásúak. Az állandó kitelepedéssel, teljes értékű háztartás kiköltöztetésével, majd az urbanus formák, újfajta anyagok megjelenésével az addigi alapvetések feledésbe kezdtek merülni, a józan ész helyett a tanyákon is megjelent a divat, a természet szabta ésszerűség és a tájra való figyelés háttérbe szorult. Ez napjainkban már a végletekig fokozódik. Ma a sivatagosodás tovább veszélyezteti ezt a területet, és a globális felmelegedés következtében a hőmérséklet egyre magasabb, a csapadék egyre kevesebb. Ehhez a tanyáknak az alkalmazkodniuk szükséges.

Az aktuális változások tükrében két út kezd kirajzolódni a tanyákat, a még megmaradt „tanyarendszert” illetően. Az egyikben a népesség növekedése, a zsúfoltság és az éghajlatváltozás következményeképp, és egy élhetőbb, önállóbb, természet-közeli élet reményében a lakosság egy része megindul a városokból a vidék és a tanyák felé. A másik út a tanyarendszer teljes pusztulása és perifériára szorulása, „gettósodása”, és külterületi lakóövezetté „korcsosulása”, mely mellett az értékékként megjelölt területeken az idegenforgalom és egyfajta „múzeum jelleg” fog uralkodni. Úgy gondolom, ez a második irány nem lehet cél.

Megoldásként a jelenleg is aktív tanyakutatók az Európai Vidékfejlesztési Stratégiába való beágyazódást, az európai integrációt látják járhatónak, melyben a tanyák a „közeljövő fenntartható alföldi vidékfejlesztés létesítményei, kulcstelepülései lehetnének”¹⁴, az „okos vidék” szerves részét képeznék. A tanyákat érintő

---

¹⁴ Csatári Bálint – Kiss Attila (szerk.): Tanyai kaleidoszkóp. Kecskemét: MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete, 2004

kérdések abból a szempontból is bonyolultak, hogy meglehetősen vegyes az országon, az Alföldön belüli megoszlási arányuk, karakterük és jellemző problémáik és lehetőségeik, mely abba az irányba mutat, hogy az alulról jövő, az egyes tanyás településekről kiinduló szerveződésekre és célokra van szükség, és majd ezeket lehet egy rendszer alá hozni. És ez alól a tanyák építészeti kérdésköre sem lehet kivétel.

ÖSSZEGZÉS

A magyar tanya településszövetünk különleges eleme, melynek története viharos, szélsőségektől terhelt, de nagyon logikus és egyértelműen végigkövethető, mely folyamat alapján tisztán értelmezhetővé válik mai helyzete. Ahogyan a tanyarendszer kialakulásában is sok tényező együttállása hatott, úgy a mai és jövőbeni átgondolása is összetett, sok területet egyszerre érint, melyek közül az épített környezet, az építészet csak egy.

A további kutatásom célja az eddig megismert tényezők és jellemzők ismeretében az aktuális helyzet egy szeletének felmérése, mely segítségül szolgálhat a jól irányzott kérdések felvetésében. Mindehhez a történeti áttekintés és a tanyák változási és alkalmazkodási mechanizmusának áttekintése elengedhetetlennek bizonyult.

IRODALOMJEGYZÉK

- Becsei József: A tanya fogalom tartalmáról. *Földrajzi Értesítő*, XLII. évf. 1993. 1-4. füzet 35-40. (annotált)
- Beluszky Pál: Magyarország településföldrajza. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 1999.
- Bihari Ádám: *A magyar népi építészet, mint fenntartható építési eljárás*. (TDK dolgozat)
<https://anzdoc.com/magyar-nepi-epiteszet-mint-fenntarthato-epitesi-eljaras.html>
- Csatári Bálint: A magyar tanya – Tanyák az alföldi tájban. *Országépítő*, 2013/3. 35-38. (annotált)
- Csatári Bálint – Kiss Attila (szerk.): Tanyai kaleidoszkóp. Kecskemét: MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete, 2004. (annotált)
- Dr. A. N. J. den Hollander: *Az Alföld települései és lakói*. Mezőgazdasági Kiadó, 1980. (annotált)
- Erdei Ferenc: *Magyar tanyák*. Az Athenaeum Kiadása, 1942. (annotált)
- Erdei Ferenc: *Futóhomok*. Budapest, Akadémia Kiadó, 1977. (feldolgozás alatt)
- Erdei Ferenc: *Parasztok*. <http://mek.oszk.hu/04700/04700/html/>
- Ertsey Attila – Meggyasszay Péter: *Fenntartható építészet*. Budapest: Terc Kft. 2017. (feldolgozás alatt)
- Glatz Ferenc - Csatári Bálint – T. Gémes Tünde (szerk.): *A magyar tanyás vidékek*. Budapest: MTA Történettudományi Intézet – MTA Társadalomkutató Központ, 2010. (annotált)
- Györfly István: *Magyar falu, magyar ház*. Budapest: Az Akadémia Kiadó Reprint sorozata, 1987.
- Hofer Tamás – Kisbán Eszter – Kaposvári Gyula (szerk.): *Paraszti társadalom és műveltség a 18.-20-században. III. Tanyák*. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság, 1974.
- Horváth Dezső: *A tizedik ember*. Budapest: Szépirodalmi könyvkiadó, 1985.
<http://mek.oszk.hu/06700/06788/06788.htm> (annotált)
- Istvánfi Gyula: *Népi építészet*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997.
- Juhász Antal (szerk.): *Migráció és település a Duna-Tisza közén*. Szeged: 1990.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_CSON_Sk_1990_Migracio_es_telepules/?pg=3&layout=s
- Kiss Attila (szerk.): *Tanyakutatás 2005 Kutatási jelentések 4. füzet – A tanya épített környezete*.
Kecskemét: MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete, 2005. (annotált)
- Kiss Attila: *A tanyai építészet és térhasználat kulturális értékei*. In. Kovács Teréz (szerk.): A vidéki Magyarország Az EU csatlakozás után. VII. Falukonferencia. MTA Regionális Kutatások Központja, 2007. 394-398. (annotált)

Meggyesi Tamás: *Települési kultúránk*. Budapest: Terc Kft. 2008.

Pölöskei Ferenc – Szabad György (szerk.): *A magyar tanyarendszer múltja*. Budapest, Akadémia Kiadó, 1980. (feldolgozás alatt)

Somogyi Harold: *Orgovány*. Budapest, Magyar Csodaszarvas Egyesület, 2001.

Szász János – Szigetvári János: *Népi építészetünk nyomában*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó, 1976.

Tamáská Máté: *Falvak az uradalmak helyén*. Budapest: Martin Opitz Kiadó, 2013. (feldolgozás alatt)

Tímár Judit: Kérdőjelek és hiányjelek a tanyakutatásban. *Tér és társadalom*, 4. évf. 1990/2. 49-62. (annotált)